

Genesis 49 vanem vormilugu

Urmas Nõmmik

Annotatsioon: Jaakobi hüvastijātu- ehk õnnistuskõne Genesis 49 on pikim luuletekst Pentateuhi esimeses raamatus ja kuulub ühtlasi Vana Testamendi kõige keerulisemate hulka. Kõne jaguneb erinevatele Iisraeli hõimudele suunatud ütlusteks ja poemideks, mida on võimalik analüüsida diakroonse poetoloogia meetodiga, st sünteesides teksti-, redaktsiooni- ja vormikriitikat. Kui võrrelda vanimate värsside, värsipaaride ja ministroofide poeetilisi profile (salmides 9, 11–12, 13, 14, 15, 17, 19, 20, 21, 22, 24c–26e, 27), siis selgub, et saab teha vahet ühelt poolt pigem suulise iseloomuga pärimuse ja teiselt poolt selgelt kirjaliku päritoluga tekstiosade vahel.

Märksõnad: Vana Testament, Genesis, poetika, luule, pärimus, vormilugu.

Väärikad sünnipäevalapsed väärivad väarikaid kingitusi. Sellepärast ei tee sinne autor vähimatki allahindlust ja valib Randar Tasmuthile kingituseks ühe Vana Testamendi kõige raskematest tekstidest.¹ Juhtumisi kuulub Genesisse raamatu 49. peatükk ka õnnistuskõnede žanri, kus isa jagab õnnistusi ja ennustusi lastele. Kindlasti teavad Randar Tasmuthi õpilased, millise väärtuse ja tähendusega on õpetaja õnnistus.

Jaakobi hüvastijätukõne vahetult enne Genesisse raamatu lõppu on selle pikim luulekompositsioon. Kõne on ühtlasi iseseisev poeetiline tükk, mis on salvide 1a ja 29 ning lause „siis õnnistas ta neid“ (28bα) abil lülitatud Genesisse proosajutustuste konteksti (Levin 1993: 311; vrd Westermann 1982: 252). Nii nagu suur osa raamatust, on ka see tekst pärit kelleltki hilisemalt toimetajalt kui Genesisse põhilise struktuuri eest vastutavad kirjanduslikud kihistused nagu Jahvist või Preestriraamat.² Selle teemaks on Iisraeli

¹ Uurimistööd on finantseerinud Eesti Teadusagentuur (PRG938). Artiklit on ette valmistanud Gn 49 teemaline seminar Münchenis 14.12.2017 ning 2020. aasta kevadsemestri Vana Testamendi eksegeesi kursused Tartu Ülikoolis.

² Ehkki Gn 49 käsitlemiseks pole varasemad tekstikihistused määrava tähtsusega, olgu nimetatud, et Pentateuhi uurimises on alates 1970. aastatest nihkunud üldiselt kõik dateerimised palju hilisemasse aega ning elohistlikust allikast E ei räägi enam peaaegu keegi. Kuningate ajal ja just õukondades tekki- sid esivanemate ja alglugudega seotud pärimusest väikesed jututsüklid, millised toimetas üheks teoseks jahvistlik autor J ilmselt 6. saj eKr. Preestriraamatu teos P koostati millalgi 6. ja 5. saj vahetusel, aga

hõimude esiisade saatus, mis omakorda peab kujutama endast isa õnnistust poegadele. Sarnased programmilised hüvastijõtukõned on iseloomulikud Vana Testamendi olulismatele tegelastele nagu Mooses Dt 33 või Joosua Jo 23. Aga lisaks on nähtud sugulust ka Deboora ja Baaraki võidulaulu osadega Km 5 ning sealtkaudu ka Ps-ga 68. Huvitaval kombel kuuluvad Gn 49; Dt 33; Km 5 ja Ps 68 nii tekkelloo kui tekstiloo poolest kõige keerulisemate hulka Vanas Testamendis. Neid peaks käsitlema koos, aga mitmekõiteline monograafia ei mahu paraku siinse artikli sisse.³

Enne teatud stroofide lähemat vaatlust olgu öeldud, et kui proosaline sissejuhatus „Siis hüüdis Ja'akóv oma poegadele ning ütles“ salmis 1a kõrvale jätta, jaguneb kõne vastavalt Israeli esiisadele Ruubenile (salmid 3–4), Siimenonile ja Leevile (paaris, 5–7), Juudale (8–12), Sebulonile (13), Issaskarile (14–15), Daanile (16–18), Gaadile (19), Aaserile (20), Naftalile (21), Joosepile (23–26) ja Benjaminile (27) üheteistkümneks temaatiliseks stroofiks. Need juhatab sisse Jaakobi pöördumine poegade poole (1b–2). Hõimude järjekord vastab poegade sündimise järjekorrale Gn 29:31jj, nõnda et ilmselt saab selle toimetaja puhul, kes tekstiosade sellise järjekorra eest vastutab, eeldada Jaakobi-Laabani tsükli Gn 29–31 tundmist.

Üldiselt eeldatakse, et stiilis on aja jooksul toimunud selge nihe suulistelt ütluselt kunstluule suunas. Kunagised, nii mõnegi värsi aluseks olnud suulised ütlused on olnud ilmselt väga lühikesed. Kogu kõnet peetakse üldiselt vanemaks tuntud paarilisest Dt 33.⁴ Erinevate redaktsioonikriitiliste käsitluste võrdlemisel ilmneb tendents pidada märkusi salmides 1b, 7c–d, 8–12 ning seal sees 8b ja 18 hilisemateks lisandusteks. Veel tulevad teatud tingimustel lisandustena kõne alla salmid 6a–b, 13c, 15 ja 16, aga see ei ole praegu kõige tähtsam.

Diakroonses poetoloogias

Jaakobi kõne on lisaks kõigele muule luulevormis ja meeldivalt mitmekesise ja dünaamilise pärimuse tunnistaja. Aastakümneid, lausa aastasadu on pead murtud nii keeruliste tekstiprobleemide kui ka tekkelloo nüansside kallal. Kahjuks ei lahenda ka siinne artikkel kõiki neid küsimusi, aga pakub välja ühe meetodilise lähenemisvõimaluse, mis aitab keerulises tekke- ja tekstiloo orienteeruda. Meetodina on käsitluse keskmes vormilugu ja -kriitika, mis iseenesest on vana tuntud meetod ja millest on siinsel autoril olnud au

seda täiendati veel pika aja jooksul sarnaste täiendustega. J ja P ühendati millalgi teise templi ajastul ning seejärel kasvas kogumik suure hulga täienduste võrra, kuni võis kusagil 3.–2. saj paiku omandada enam-vähem masoreetses tekstis tunnistatud kuju. Pentateuhi varasema uurimisloo kohta vt Nõmmik 2008; siin visandatud arengu kohta, eriti selles valguses, et 6. sajandi Jahvisti teesi tunnistavad vähesed või et Preestriraaamat on ulatuslikult kasvanud, vt Levin 1993; Berner 2010; Nõmmik 2020.

³ Teema keerukusest ja mahukusest annab tunnistust Raymond de Hoopi volüümikas monograafia (1999). Jaakobi kõne uurimisloo kokkuvõtte leiab sealt samast, lk 1–80.

⁴ Nii näiteks Gunkel (1910: 476) ja Westermann (1982: 250). See aga ei tähenda, et Gn 49 ei oleks kõige hilisemal Pentateuhi täiendamise etapil mõjutanud omakorda Moosese kõnet Dt 33.

koos sünnipäevalapsega eksegeetika õpikus kirjutada (Nõmmik/Tasmuth 2006), ent selle kombinatsioon teksti- ja redaktsioonikriitikaga ehk nn diakroonne poetoloogiline lähenemine on üsna eripärane. Valikut sellise lähenemise põhimõtteid on kirjeldatud artiklis „Vanaheebrea luule poeetika, juhatuses“ (Nõmmik 2015). Aga lühidalt olgu kokku võetud poeetika põhiaspektid, mida järgnevas arvestatakse:

- värsiehitus: mõtteriim, koolonite arv, värsi pikkus, sõnakordused, kõlakujundid;
- stroofide struktuur: stroofide pikkus, kompositsioon, sõnakordused, kõlakujundid, stroofide algust ja lõppu markeerivad võtted;
- metafoorika ja teised sisulised aspektid;
- eriliselt olgu rõhutatud kõlakujundid; Jaakobi kõne puhul näitab esialgne analüüs, et kõlavärving on ütluste tüpiseerimisel ootamatult tähtis.

Et näha mingi teksti tekkelugu läbi vormi prisma, tuleb see esmalt puhastada kõige silmatorkavamatest hilisematest lisanditest, ääremärkustest, kirjatundjate lühikommentaaridest jne. Seejärel jaotatakse tekst sisulisteks ühikuteks, mis on reeglina lühikesed, moodustudes kas ühest värsist või värsipaarist, harva pikemast tekstist. Siis kirjeldatakse nende tekstiühikute sisu ja vormi iseärasusi ning otsitakse seoseid sarnaste profiilidega tekstiosade vahel. Tulemuseks on tihti see, et sarnase sisu ja vormiga profiiliga löike leitakse teksti eri otstest. Siis tulebki küsida, kas sarnase profiiliga tekstiosadel on sarnane päritolu, olgu see siis mingi üldisem suuline või kirjalik pärimus või kitsam kirjatundjate ring.

Meie vaatleme Jaakobi kõnet selles esinevate vanemate tekstiprofiilide kaupa. See võimaldab näha seoseid üksteisest lahus paiknevate ütluste ja stroofide vahel. Nooremate täiendustega ei kavatse siinne käsitlus tegeleda.

Ütlused, mis kasutavad *vəhū'*-lauseid

Gaadi (s 19) ja Aaseri (s 20) stroofid on formaalselt sarnased. Mõlemad algavad pärisnimega, olgu see siis Gaad või Aaser, ja lühilausega. Mõlemad värsid jätkuvad inverteeritud verbaallausega, mille alguses seisab personaalpronoomen *vəhū'* ja tema' (allpool alla joonitud). Intensiivne kõlamäng (tähistatud rasvaselt) nagu ka sõnamäng eriti Gaadi puhul sekundeerivad nende stroofide vormile.⁵

⁵ *Codex Leningradensis*'e teksti kriitilisi parandusi tähistatakse näidetes kas nurksulgudega [] (s.t tuleks lisada *Leningradnesis*'e tekstile), nurkadega < > (s.t tuleks kustutada *Leningradensis*'e tekstist) või kaldkirjaga (muudatus). Vasakpoolse tulba numbrid tähistavad salminumbreid, keskmise tulba numbrid kolomeetrilist väärtust ehk konsonantide arvu värsireas ehk koolonis. Tõlgetes järgivad nimekujud heebrea keele transkriptsiooni soovituslike reeglite kolmandat ehk häälduspärasat versiooni („Heebrea keele transkriptsiooni...“ [2015]).

19	<i>gd gđvd jgvdnu</i>	12	Gadi piirab röövjóuk
	<i>vhu' jgd' qb[m]</i>	11	ja tema, ta piirab [nende] kanda.
20	<m> šr šmn <h> lhm̄v	10	<...> Ašér, rasvane ta leib,
	<i>vhu' jtn m' dñj mlk</i>	15	ja tema, ta andku kuninga magustoitu.

Gaadi stroofi lõpust on sattunud täht *m* järgmise salmi esimese sõna algusesse, selles on uurijad üldiselt üksmeelel. Kui viga tagasi pöörata, saame sõna „kand“ lõppu lisada mitmuse possessiivsufiksi *-m* ja tulemuseks on „nende kand“. Aaseri stroofi algusest on vastavalt kõrvaldatud prepositsioon *m-*.

Sebuloni stroof (13) on formaalselt väga sarnane, ehkki siin on kolm koolonit. Lisaks puudub teises koolonis verb ja seal on ootamatu sõnakordus *lħōp*, mida ei olegi võimalik lõplikult parandada.⁶ Sarnaselt eelnevatele näidetele ei ole siin tegemist ka loomametafoorikaga, mis muidu on Jaakobi kõnele väga iseloomulik. Esimest koolonit värvib kõlaliselt lõpu-*n*. Kolmas koolon „ja ta tagumine külg on Tsidóni poole“ on üsna kindlasti lisatud hiljem, ning see ongi põhjustanud teise kooloni riknemise. Igatahes esineb selles konkreetne (selles poemis harv) geograafiline termin.⁷ Vastavalt on siinkohal tisteeritud ainult esimest kahte koolonit.

13	<i>zbuln lħvp jmjñ jškn</i>	17	Zevulún, merede kaldal ta elab
	<i>vhu' lħvp 'njvt (?)</i>	13	ja tema – ta laevade kaldal (?).

Raske on pääseda kiusatusest, et need kolm ütlust võiks pärineda mingist vanast, omaette ütluste kogumikust. Võimalik on ka muidugi, et Sebuloni stroof on kahe esimese järgi vormitud.

Loomametafoorikaga ütlused

Järgmised lühistroofid kasutavad loomametafoorikat, aga esinevad kõik erinevates värsikonstellatsioonides. Ühel korral sünnib see bikooloni vormis, mille juhatab sisse temaatiline monokoolon, nähtus, mis on muidu Jaakobi kõnes harv. Benjamini stroofi (27) teevad eelmistele sarnaseks protagonisti nimi alguses ning intensiivne kõlamäng.

⁶ BHS soovitab kas *ħobēl* või *ħolēp*, mõlemad ilmselt piiritlemise, kontrollimise tähenduses. Tõlgendatud on seda sõna nt ka madruseks saamisena (Gunkel 1910: 483).

⁷ Gunkel (1910: 483) peab kolmandat koolonit lausa proosaks.

27	<i>bnjmjn z't jtrp</i>	13	Binjamín on rebiv hunt:
	<i>bbqr j'kl 'd</i>	10	hommikul sööb ta saaki
	<i>vl'rb jhlq šll</i>	12	ja õhtul jagab ta noosi.

Teiseks kohtame loomametafoori värsipaaris (17), mis tegeleb Daaniga ja millele on hilisemal ajal lisatud üksik ütlus bikooloni vormis (16). Algselt on värsipaar salmis 17 toimunud ilma esimese sõnata *jəbi* 'saagu' (nii Westermann 1982: 249 jt). Selles tekstis tavatu Daani nime kordus kinnitab, et salm 16 on hilisemate täiendajate kirjutatud. Täiendajad on ehitanud stroofi sõnamärgule: *dān* 'Daan' ja *jādīn* 'ta mõistab kohut, kohut mõistma'⁸. Aga algses värsipaaris taheti Daani pidada ohtlikuks vaenlaseks vastastele ning kasutati võrdlust maoga (sõna *šəpīpon* 'sarvikrästik' on ainukordne sõna). Ka siin seisab pärisnimi alguses, kasutatakse ulatuslikku ja sümmeetrilist kõla- ja sõnamängu ning lisaks erilisel tasakaalus ja keskmisest lühemat kolomeetriat. Nii eelmises kui siinses näites on näha ka muidu vanaheebrea luules tavalist võtet, et viimast koolonit alustab koopula *v-*.

16	<i>dn jdjn 'mv</i>	9	Dan on oma rahva kohtunik,
	<i>khd šbtj jsr'l</i>	13	nagu üks Jisra'éli suguharudest.
17	<i><jhj> dn nšš 'lj drk</i>	11	<...> Dan on madu tee peal,
	<i>špjpn 'lj 'rh</i>	11	sarvikrästik raja peal,
	<i>hnšk 'qbj svš</i>	11	salvates hobuste kandu,
	<i>vjpl rkbv 'hvr</i>	12	nii et ta ratsanik kukub tagasi.

Kokkuvõttes võib järeldada, et kui mõned tekstikriitilised küsitavused ning poeetiline variatsioon kõrvale jätta, on näiteks toodud värsside väljanägemine üsna sarnane. Tegemist on bikoolonitega, kuigi välistatud pole sissejuhatavad monokoolonid. Tihti esinevad mõtteriimi elemendid, kolomeetria on tasakaalus ja sageli pigem lühike. Kõlamäng koos sõnakordusega või -mänguga on tähelepanuväärne. Protagonisti nimi seisab alati stroofi alguses; pooled ütlused kasutavad loomametafoorikat, teised vihjavad ilmselt geograafilistele või ajaloolistele antustele (*vəhū*'-laused), mida on meil tagantjärele raske mõista. Pole kahtlustki, et need ütlused, eriti üksikud bikoolonid on parimad kandidaadid suulise pärimuse tiitlile. See eeldab aga pikemat eelajalugu, mida me ei tunne. Kui otsida näidete vahel erinevusi, siis puudutab see hõimude mingit kindlat ajaloolist

⁸ Sõna *jādīn* ei ole küll lõpuni kindel; näiteks de Hoop (1999: 166j) ja Seebass (2000: 167) järgivad Emertoni ja muudavad *jādōn* 'tugev olgu'.

konteksti: osa tunduvad elavat rahu (Aaser, Sebulon), osa on segatud konfliktidesse (Gaad, Benjamin, Daan).

Tulles teistmoodi komponeeritud või problemaatilisemate stroofide juurde, paistab esmalt silma Naftali stroof (21). Vana tuntud probleem on, et kas Naftalit võrreldakse üleüldse terebindi või hirvega⁹, ja kas teises koolonis räägitakse sarvedest, sõnadest või lammastest¹⁰. Siin on jäädud truuks Jaakobi kõnes populaarsele loomametafoorikale.

21 *nptlj 'jlb šlhb*
hmtn 'mrj špr

13 Naftalí on põgenev hirv,
11 kes kannab harulisi sarvi.

Igal juhul on selles näites nominaallause pärisnimega alguses, partitsiip teise kooloni alguses ning küllalt kõlamängu, nii et värss asetub eelmiste ütluste naabrusesse. Seega võiks sarnasused toetada meie tõlgenduslikku valikut loomametafoorika kasuks.

Aga lisaks torkab silma, et ka Issaskari stroofis (14–15) on sarnaseid elemente. Aga esmalt sobib vaadelda selle esimest bikoolonit.

14 *jšškr hmr grm*
rbš bjn hmšptjm

11 Jissashár on kondine eesel,
14 lamades kahe sadulakorvi vahel.

Esimene värss vastab põhimõtteliselt eelmistele näidetele oma loomametafoorikaga. Samuti on siin kõla- ja sõnamängu, pärisnimi seisab alguses, siin on nominaallause, kolomeetria on tasakaalus, teist koolonit alustab partitsiip, ehkki ilma artiklita ja koo-pulata.

Tekstikriitika seisukohast on sõna *mišpāhā* väga haruldane, esinedes veel vaid Km 5:16. Selle tähendus pole kindel, ehkki „sadulakorv“ loob vähemalt mingi arusaadava pildi. Tõlgitud on aga ka näiteks „sadulaks“ (Soggin 1997: 540).

Noorem edasiarendus narratiivses vormis

Kahes järgnevas bikoolonis näeme kolme narratiivset imperfekti ja kahte *kī-kōrvallau*-set, justkui tahetaks üles ehitada minijutustust või valmi. Kõla- ja sõnamäng on selgelt taandunud või tekib sarnane mulje lihtsalt grammatiliste ja süntaktiliste elementide

⁹ Septuaginta tõlgib *stelechos* 'tüügas' ja BHS-is pakutakse asenduseks sõna 'ēlā 'tamm'. Aga koos Gunkeli (1910: 485j) ja Westermanniga (1982: 269) tuleb tunnistada, et võrdlus loomadega on Jaakobi kõnes oluliselt kohasem kui miski muu; vrd ka Ii 39:5.

¹⁰ Sõna 'ēmer 'haru' (nii KBL, 64b) – sellest ka „sarved“ – oleks Vanas Testamendis ainukordse sõna rekonstruktsioon; nii mõnedki tuginevad näiteks hoopis akkadi sõnavarale ja tuletavad heebrea sõna 'imrē 'lambad' (Gunkel 1910: 484j; Speiser 1964: 367; Westermann 1982: 249, 269).

kordamisega. Vanemale, pigem suulise loomuga värsile 14 on niisiis lisatud narratiivne ja selgelt kirjaliku päritoluga värsipaar. Mitte päris tähtsusetu pole ka see, et värsipaariga muudetakse senist olukorda ning mängu tuuakse poliitiline, hierarhiline sõltuvus mingist teisest grupist.

15	<i>vjr' mnhh kj tvb[h]</i>	14	Siis nägi ta puhkepaika, et see oli <i>hea</i> ,
	<i>v't hrš kj n'mh</i>	13	ja maad, et see oli meeldiv;
	<i>vjt škmv lsbl</i>	11	siis kallutas ta oma õlga, et kanda,
	<i>vjhj lms 'bd</i>	10	ja muutus teokohuslasest sulaseks.

Issaskari nimega saab loominguliselt ümber käia, kui võrrelda, kuidas häälduvad nimi *jiššāškār* ja väljend *iš šākār* 'päeviline'. Sellest tuleneb ilmselt praeguse Issaskari stroofi põhitoon ja sõnavara, nagu *mas* 'teokohuslane' ja '*obēd* 'sulane' (Gunkel 1910: 483 jt). Seost eelneva salmiga 14 võimaldab see, et ka seal tähendab eesli iseloomustus „kondine“ Westermanni (1982: 265) ja Seebassi (2000: 167) järgi tugevat ja osutab seega töölooma tugevusele.

Kunstlikult loodud alastroof

Järgnevas pikemas Juuda poemis leidub veel üks kindel loomametafoorika näide.

9	<i>gvr 'rjh jhvvdh</i>	12	Lõvikutsikas oled, Jehudá,
	<i>mtrp bnj 'ljt</i>	11	röövsaagilt, mu poeg, oled tõusnud sa.
	<i>kr' rbs k'rjh</i>	11	Ta on kummardunud, lamab nagu lõvi
	<i>vklbj' mj jqjmnv</i>	14	ja nagu emalõvi – kes tahaks teda üles ajada?

Paljut räägib selle kasuks, et siin on jäljendatud vanemaid loomametafooridega ütlusi. Kõlamäng on sarnane, koopula seisab viimase kooloni alul jne. Tähelepanuväärne on siiski, et esiteks sunnib teine koolon mõistma ka esimest koolonit 2. pöörde ainsuses ning et seal kasutatakse väljendit *bəni* 'mu poeg'. Samas on teine bikoolon tervenisti 3. pöördes. Probleemi saaks parandada, kui kasutada Westermanni (1982: 259) abi ja lugeda *bgj* 'orus' ehk: „röövsaagilt orus tõuseb ta“. Seda ei ole aga siin tehtud, sest lahendus pole kindel ning ikkagi jääb alles probleem, et lõvikutsikas ei klapi kokku teise bikooloni emalõviga (Soggin 1997: 598).

Traditsioonilooliselt tuleb tunnistada ka salmi 9 sarnasust Nm 22–24 poeesiale ja võrdpiltidele, eriti salmidele 24:9, 24.¹¹ Tegelikult kõlab teine bikoolon praktiliselt sõna-sõnalt samamoodi nagu Nm 24:9a–b. Kui siin on üks tekst teisest kirjanduslikult sõltuv, siis pigem Gn 49:9 Bileami tekstist kui vastupidi. Võimalik on ka, et luuletajal on meeles mõlkunud Dt 33:22b peaaegu samasugune ütlus Daani kohta.

Lõpuks torkab muidugi silma, et protagonist nime ei seisa värsi alguses nagu eelnevates näidetes. Võimalik, et see sõltub eelnevast trikoolonist salmis 8, milles alguses nimetatakse Juudat. Aga mitte kumbki, ei salm 8 ega 9 saa tugineda mõnele vanale suulisele Juuda ütlusele. Kõige rohkem on Juuda poemiga sihitud kuninglikku ja mesialikku konteksti (Gunkel 1910: 478; Blum 1984: 228, Levin 1993: 312), mille üle ei pea Juuda kui Taaveti esiisa puhul muidugi üldse imestama.

Traditsiooniline kunstluule (õukonnaluule)

Aga kõige silmatorkavam osa Juuda poemist on tegelikult selle viimane alastroof, kolm bikoolonit salmides 11–12.

11	<i>ʃrj lgp̄n ʹjr̄h</i>	12	Ta seob oma eesli viinapuu külge
	<i>vl̄sr̄q̄h bn̄j ʹtnv</i>	13	ja väädi külge oma emaeesli pojad;
	<i>kbs bj̄jn lb̄šv</i>	11	ta peseb veinis oma rõivast
	<i>vbdm ʹnbjm sv̄th</i>	13	ja viinamarjaveres oma üleriiet,
12	<i>hkl̄lj̄ ʹjn̄jm mj̄jn</i>	15	veinist tumedad on (ta) silmad
	<i>vln̄n š̄njm mh̄lb</i>	12	ja valged hambad piimast.

Siin on üks küsitav sõna, nimelt *hakt̄l̄i* 'tumedad' salmis 12a. Näiteks tõlgib Gunkel (1910: 483) seda: „leegitsevad“ (sks *funkeln*), Soggin (1997: 539): „vesised“ (sks *wässrig*), mõlemad purjus olemise kohta, aga Seebass (2000: 165): „läikivad“ vms (sks *glänzender*).

Kena kolmevärsilise alastroofi poeesia sarnaneb eesli kui kuningliku looma tõttu kuninglikule kiituslaulule. Kuna mõtteriim on nendes värssides väga tugev, neis kõigis kasutatakse koopulat teise kooloni alguses ning kolomeetria on keskmiselt komakoha võrra pikem varasematest näidetest, võib väita, et siin domineerib kunstluule. Õukondlik kunstluule ei tähenda nooremast tekstikihistust, vaid kindlast kontekstist pärit pikkade traditsioonidega luulet, mis on funktsionaalsem, kirjanduslikum ja kanoo-

¹¹ Gunkel (1910: 481) ja Westermann (1982: 260) nimetavad Nm 24:9a; Seebass (2000: 174) viimast ja salmi 24.

nilisem.¹² Siinse näite puhul sarnaneb üldpilt puhta mašali vormile (Nómmik 2015: 12–13). Kõlamäng on ülimalt tagasihoidlik – mis korduvad, on sarnaselt üle-eelmisele näitele samad grammatilised elemendid. Tähelepanuväärne on sealjuures, et võrdpiltides kasutatud sõnavara sarnaneb ühele muidu ajaliselts väga kaugele tekstile vanast Ugaritist. Ühes Baali tsükli tekstikohas (4 IV, read 4–7 Parkeri [1997: 126] järgi) esinevad kolm meile tuntud sõna (rasvaselt) selgelt kuninglikus-õukondlikus kontekstis:¹³

<i>[mdl. 'r]/šmd.phl.</i>	11	[Seo eesel], köida muul;
<i>š[t.gpnm.dt]/ksp.</i>	11	se[a] hõbedased [ratsmed],
<i>dt.jrq[.nqbnm]/</i>	10	kuldsed [päitsed];
<i>'db.gpn.atnt[j]</i>	11	pane valmis [mu] emaeegli ratsmed.

Sama kordub veel paar rida allpool, ridades 9–12. Kontekstiks on Athirati ja tema teenri kavatsus rännata jumal Eli juurde, valmistuda seega reisiks. Kirjakoha lähedal leidub ka võõrustamisstseen, milles esinevad paralleelselt *jn* 'vein' ja *dm* 'šm' 'puude veri' (read 37–38; Parker 1997: 127),¹⁴ meie kirjakohas aga *jajin* 'vein' ja *dam* 'anābim' 'viinamarjaveri' (vrd ka Dt 32:14). Ühine kuninglik kontekst seob kõik kokku ja salmid 11–12 paigutuvad väga lähedale arhailistele õukonnatekstidele.

Juuda poem on erinevat päritolu kuninglike ütluste ja võrdpiltide florileegium. Nende hulgas on ilmselt ka tsitaate vanematest allikatest, ehkki meieni on nad jõudnud nooremal kujul.

Siinkohal tuleb kõrvale jätta Ruubeni ning Siimeoni ja Leevi stroofid, sest neis räägib nii palju hiliste kirjatundjate töö kasuks, et need on ilmselt tervenisti kirjutatudki alles teise templi ajal otse Jaakobi kõne tarvis. Ruubenit kõnetatakse silmatorkavalt 2. pöördes ja sealjuures vihjatakse millelegi, mis oli ilmselt teada legendidest, aga mitte ajaloolisest kogemusest. Siimeoni ja Leevi stroof sisaldab samuti palju hiliseid ütlusi. Poetilised profiilid ainult kinnitaksid seda.

Kui pöörata aga pilk suure Joosepi poemi poole (22–26), siis püstitab selle avavärs, trikoolon salmis 22 ühe keerulisematest tekstikriitilistest probleemidest. Omavahel võistlevad looma- ja taimemetafoorika. Pisut spekuloides peaks praegusel kujul tõlgendama fraasi *bēn porāt* „viljaka puuna“ (*pōrijā* kontrakteerunud vorm, Soggin 1997: 541) ja kokku: „oksad ulatumas üle müüri“. Ent kui otsida abi jällegi loomametafoorikast ning mõelda Dt 33:17 paralleelile, kus on Joosepiga seoses nimetatud pulli (Gunkel 1910: 485), siis võiks välja pakkuda järgmise lahenduse. Ehkki värsi esimest fraasi

¹² Soggin (1997: 539) seob salmid 11–12 Sk 9:9 ja ühtlasi hilise messialiku keelega, aga ei arvesta piisavalt väikeste tekstitükkide pikkade juurtega vanas traditsioonis.

¹³ Parker nimetab märkuses 115 (lk 170j) ka Gn 49:11–12.

¹⁴ Ilmselt sama paralleeli mõtleb ka Westermann (1982: 249), kui viitab H.P. Rügerile UF 1-s. Vt ka Aqhati eepost KTU 1.17 VI 5–6; Dietrich / Loretz (1997: 1271) nimetavad siinset kirjakoha.

on võimalik tõlgendada ka „eeslina“, saab kasutada ugariti keele, täpsemalt sõna *prt* abi,¹⁵ mis juhib mõttele, et tegemist on „lehma / pulli pojaga“ ehk noore pulliga. Gunkel (1910: 485) kasutab taastamisel ka argumenti, et kui eelistada rekonstrueerimisel sõnapaari *pārā* 'sõnn' ja *šōr* 'pull', siis tekiks esimese sõna puhul sõnamäng efratlastega, kes sobivad kokku eponüümiga Joosep.¹⁶

Et värss asub Joosepi poemi alul ja alguses võib ikka leiduda erilisi värse, siis võiks siin ette kujutada ka trikoolonit. Aga kuna ülejäänud selles poemis on kõik bikoolonid, siis on potentsiaali lugeda seda värssi ka bikoolonina, kõrvaldades fraasikorduse *bn prt*:

22	<i>bn prt jvsp</i> <...> 'lj 'jn	15	Noor sõnn on Joséf <...> allika ääres,
	<i>bnvt š 'dv</i> 'lj švr	14	pojad astumas pulli kõrval.

Kõige rohkem sobiks selline värss ikkagi õukonnaluule või siis seda järgi aimava kunstluule illustreerimiseks.

Teologiseeritud õnnistuste rida

Salmid 24b–26 on Jaakobi kõne religioonilooliselt huvitavaimad salmid. Nendes õnnistab Jaakob oma tähtsaimat poega Joosepit, sest kitsamalt võttes mahub ju Jaakobi hüvastijätukõne Joosepi lugude raamesse. Paraku on needki salmid tekstiliselt halvas seisukorras ja taastada rasked. Küll aga saab siingi proovida rakendada meie metoodilist põhimõtet, et tekstist tuleks otsida tasakaalustatud ühikuid, esmalt bikooloneid ja siis bikoolonipaare, mida iseloomustab sama sisu ja vorm.

Aga esmalt tekstikriitikast. Õnnistuse alastroofi esimeses bikoolonis 24c–d on kahtlane sõna 'eben' 'kivi' ja täiesti võimatu *miššām* 'sealt'. BHS-i, seega Septuaginta ja targumide kohaselt võiks mõlemat ka muuta: „Jisra'éli aitaja nimest“ või „Jisra'éli kivi valvajt“; aga kõige lihtsam võimalus on kustutada sõna *ro 'ē* kui gloss (Gunkel 1910: 485j; vrd Westermann 1982: 249) ning vokaliseerida *mšm* teisiti: *miššēm* 'nimest' (de Hoop 1999: 198–205), nagu on allpool tehtud. Selline lahendus sobib ühte ritta järgnevate ütlustega Jumala kohta, nende poeetilise struktuuriga ning kinnitab harva tunnustatavat tõsiasja, et salmi 24 kaks poolt kuuluvad sisuliselt kahte erinevasse alastroofi. Esimene pool 24a–b on paaris hoopis eelneva salmiga 23.

Salmis 25 on teises koolonis paljude versioonide toel (BHS) lihtne muuta *nota accusativi* 'et sõnaks 'ēl'El' (Gunkel 1910: 486, Westermann 1982: 249). Mõtteriiim taastub ja tulemuseks korras värss. Neljandas koolonis tuleks ära jätta verb *rbš* 'maha heitma' (Gunkel 1910: 486). Seda toetab kogu poemi läbivald üllühike kolomeetria ning kahtlus, et verb on lisatud Dt 33:13 põhjal kahe teksti ühtlustamiseks (Westermann

¹⁵ Selle argumendi on esitanud Vello Salo (1968); nii ka Westermann (1982: 270) ja de Hoop (1999: 181–190).

¹⁶ Sarnaselt ka Speiser (1964: 363, 367j).

1982: 249). Kahte bikoolonit 25c–26a tuleb mõista sisuliselt seotud ühikuna, mille lõpetab verb viimase lõpus (Gunkel 1910: 486j; vrd Speiser 1964: 369j).

Salmi 26 teine koolon on igal juhul vigane. Septuaginta abil (BHS) võiks parandada kaht viimast sõna *hararē* 'ad, nii et tähenduseks on „igavesed mäed“, ning kustutada eessõna 'al (Gunkel 1910: 487, Westermann 1982: 249, Seebass 2000: 168).

24c	<i>mjdj 'bjr y'qb</i>	12	Ja'akóvi vägeva kätest,
d	<i>mšm <r'h> 'bn jsr'l</i>	11	Jisra'éli kivi <i>nimelt</i> <...>,
25a	<i>m'l 'bjk vj'zrk</i>	13	sinu isa Elilt siis abi tulgu sulle,
b	<i>v'l šdj vjbrkk</i>	12	ja El Šaddailt siis õnnistus sulle!
c	<i>brkt šmj m'l</i>	11	Taeva õnnistus ülevalt,
d	<i>brkt thvm <rbšt> tht</i>	11	Tehómi õnnistus, mis allpool <...>,
e	<i>brkt šdj m vrhm</i>	12	rindade ja emaüsa õnnistus,
26a	<i>brkt 'bjk gbrv</i>	12	su isa õnnistused on tugevad.
b	<l> <i>brkt hrrj 'd</i>	10	<...> <i>Igaveste mägede</i> õnnistus,
c	<i>t'vt gb't 'vlm</i>	12	igavikuliste küngaste ihaldatav
d	<i>thjnn[h] lr's jusp</i>	14	tulgu Joséfi pea peale
e	<i>vldqd nzjr 'hju</i>	14	ja tema vendade pühendatu pealaele.

Joosep on väljavalitu, temale pühendatud poeem on kõige rohkem teologiseeritud. Kogu Joosepi poeem, aga võib-olla ka äsja tsiteeritud õnnistuste rida on omamoodi florileegium varasematest ütlustest. Kindlasti aga on õnnistustel kõige rohkem potentsiaali tsiteerida väga vanu, juba teisel aastatuhandel tuntud vormeleid. Westermanni (1982: 272) moodi võiks öelda, et õnnistuste keel kõlab lausa liturgiliselt – ilmselt on see märk nende suulistest juurtest. Iisaki õnnistus Jaakobile Gn 27 on lähedalt sugulane ja selle seosed teise aastatuhande ugariti luulega on kindlad (Nõmmik 2020). Nii on Oswald Loretz (1990: 74, lisaks märkus 167) nimetanud siinsete salmide 25c–26a paralleelidena ugariti tekstikohti nagu KTU 1.4 VII 49–52 ja 1.6 III 6–7, aga ka 1.3 II 38–41.

Ehkki rekonstrueeritakse enamasti teistmoodi ja tõlgitakse omamoodi, on ülal välja pakutud rekonstruktsioon selline, mis toetab bikoolonitest ja nende paaridest koosnevat struktuuri. Esimene õnnistus 24c–25b tähistab õnnistuste allikat Jumalat neljal erineval moel ja on süntaktiliselt üles ehitatud prepositsioonile *min* kolme kooloni alguses. Teine õnnistus 25c–26a on üheainsa lausena rajatud iga kooloni alguses leiduvale sõnale *bārākā* 'õnnistus' *status constructus*'e vormis. Palju on *m*-lõppriimi, ehkki see on üldiselt vanaheebrea luules haruldane. Viimane koolon lisab lõpuks puändi ehk verbi. Need kaks õnnistust on väga tasakaalus ja suhteliselt lühikese kolomeetria esin-

dajad, mis räägibki nende suulise päritolu kasuks. Kolmas õnnistus 26b–e mõjub ehk kõige kunstlikumalt, sest siin on vihjatud Joosepi ja vendade vahel toimunud. Viimane bikoolon on ka ainus sõnasõnaline paralleel Moosese hüvastijätukõnega (Dt 33:16c–d), aga viidatud on teistelegi siinses artiklis juba mainitud paralleelidele Nm 24-s (s 17) ja Ps 68-s (s 22; Westermann 1982: 249). Aga Joosepile suunatud õnnistus aimab siiski järgi eelnevate õnnistuste vormi, jätkates orgaaniliselt sõna *brkt* abil eelnevat õnnistust, kasutades tasakaalus mõtteliselt riimuva bikooloni vormi ning vormistades neli kooloni üheainsa lausena. Kolomeetria on viimases õnnistuses muuseas aga rahutum kui eelmises kahes, ulatudes 10 konsonandist 14 konsonandini kooloni kohta, samas kui eelnevas jäi kõik haruldase järjekindlusega 11–13 piiresse.

Kokkuvõtteks

Väike diakroonselt poeetiline ringkäik Jaakobi hüvastijätukõne osasid mööda andis tulemuseks selle, et vanemate värsside ja stroofide hulgas saab eristada vanimaid vorme ja nende varasemaid edasiarendusi, rääkimata sellest, et need kõik kokku erinevad hili-sematest täiendustest, mis jäid sinise artikli vaateväljast enamasti välja. Eristasime kuut tüüpi sisulis-vormilisi profile:

1. Ütlused, mis kasutavad *vəhū*²-lauseid, seavad protagonisti nime esimeseks ja on moodustatud üksikutest bikoolonitest (Gaad, Aaser, Sebulon).
 2. Loomametafoorikaga ütlused, mis on eelmistega suguluses. Need asetavad samuti protagonisti nime esikohale ja koosnevad kas ühest bikoolonist (Naftali, Issaskar) või bikoolonipaarist (Daan) ning ühel juhul bikoolonist koos sissejuhatava monokooloniga (Benjamin).
 3. Noorem edasiarendus narratiivses vormis tuli jutuks Issaskari stroofi puhul, kuhu oli lisatud silmatorkavalt teistsuguse vormiga bikoolonipaar.
 4. Kunstlikult loodud alastroof tuleb kõne alla näiteks Juuda poemis, kus aimatakse järele eelpool nimetatud vorme, aga nihked on ka märgatavad.
 5. Traditsiooniline kunstluule ehk õukonnaluule on samuti tugevalt iseloomulik Juuda poemile. Võimalikud on tsitaadid suhteliselt vanadest allikatest, või on vähemalt kujundatud neid tekstilõike väga traditsioonilises vormis.
 6. Teologiseeritud õnnistuste rida esineb Joosepi poemis. Seda iseloomustavad tsitaadid vanemast pärimusest ning selle edasiarendused ühes suhteliselt traditsioonilise vormiga. Eriti torkab silma potentsiaal lugeda neid õnnistusi kolme bikoolonipaarina.
- Üldmulje on, et just need vanemad ütlused ja värssid, mille puhul võib kahtlustada suulist tausta (1. ja 2.), seostuvad geograafilise ja poliitilise perifeeriaga ehk nende hõimudega, mis asusid põhjariigi Iisraeli (Joosep, Efrat) südamaa ümber. Pole ka ime, et sealjuures esineb just neid hõime puudutavates ütlustes arhailisi sõnu ja pilte. Keskmes asuvate Joosepi ja hiljem lisatud Juuda puhul on aga näha tugevat soovi mängida kuninglikele ning teoloogilistele seostele.

Bibliograafia

- Avishur, Y. 1984. *Stylistic Studies of Word-Pairs in Biblical and Ancient Semitic Literatures*. Alter Orient und Altes Testament 210. Kevelaer: Butzon und Bercker; Neukirchen-Vluyn: Neukirchener Verlag.
- Berner, Christoph. 2010. *Die Exoduserzählung. Das literarische Werden einer Ursprungslegende Israels*. Forschungen zum Alten Testament 73. Tübingen: Mohr Siebeck.
- BHS. *Biblia Hebraica Stuttgartensia*. 1990. Edd. K. Elliger, W. Rudolph. Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft.
- Blum, Erhard. 1984. *Die Komposition der Vätergeschichte*. Wissenschaftliche Monographien zum Alten und Neuen Testament 57. Neukirchen-Vluyn: Neukirchener Verlag.
- Dietrich, Manfred, ja Oswald Loretz. 1997. *Mythen und Epen IV*. Texte aus der Umwelt des Alten Testaments III/6. Gütersloh: Gütersloher Verlagshaus.
- Gunkel, Hermann. 1910. *Genesis*. Göttinger Handkommentar zum Alten Testament I/1. Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht.
- „Heebrea keele transkriptsiooni soovituslikud reeglid eesti keeleruumi jaoks“. 2015. *Mišnatraktaat „Sabat“ (Šabbat)*, tõlkinud ja kommenteerinud Kalle Kasemaa. Piibel kontekstis 2, 140–148. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- De Hoop, Raymond. 1999. *Genesis 49 in its Literary and Historical Context*. Oudtestamentische studiën 29. Leiden *et al.*: Brill.
- KBL. Köhler, Ludwig, ja Walter Baumgartner. 1953. *Lexicon in Veteris Testamenti Libros*. Leiden: Brill.
- Levin, Christoph. 1993. *Der Jahwist*. Forschungen zur Religion und Literatur des Alten und Neuen Testament 157. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Loretz, Oswald. 1990. *Ugarit und die Bibel. Kanaanäische Götter und Religion im Alten Testament*, Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.
- Nõmmik, Urmas. 2008. „Pentateuhi ajaloolis-kriitilise uurimise seisust“. *Usuteaduslik Ajakiri*, 1: 3–24.
- Nõmmik, Urmas. 2015. „Vanaheebrea luule poeetika, juhatuses“. *Methis. Studia humaniora Estonica*, 13 (16): 8–26.
- Nõmmik, Urmas. 2020. *Die Vätererzählungen im Lichte höfischer Erzählkunst. Motivatorkritische Studien zu den Überlieferungen von Lot, Isaak, Rebekka und Jakob*. Forschungen zum Alten Testament. Tübingen: Mohr Siebeck (ilmumas).
- Nõmmik, Urmas, ja Randar Tasmuth. 2006. *Sissejuhatus eksegeetikasse. Meetodiõpik tudengitele ja kiriku töötajatele*. EELK Usuteaduse Instituudi toimetised 14. Tallinn: EELK Usuteaduse Instituut.
- Parker, Simon B. ed. 1997. *Ugaritic Narrative Poetry*, translated by Mark S. Smith *et al.* Society of Biblical Literature Writings from the Ancient World 9. [Atlanta]; Scholars Press.

GENESIS 49 VANEM VORMILUGU

- Salo, Vello. 1968. „Joseph, Sohn der Färse“. *Biblische Zeitschrift* 12: 94–95.
- Seebass, Horst. 2000. *Genesis III: Josephsgeschichte (37,1–50,26)*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Soggin, Jan Alberto. 1997. *Das Buch Genesis. Kommentar*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.
- Speiser, E. A. 1964. *Genesis*. Anchor Bible 1. Garden City, New York: Doubleday & Company.
- Westermann, Claus. 1982. *Genesis. 3. Teilband: Genesis 37–50*. Biblischer Kommentar zum Alten Testament I/3. Neukirchen-Vluyn: Neukirchener Verlag.